

บทที่ 5

บทสรุปอภิปรายผลและข้อเสนอแนะ

ความเข้าใจเรื่องกฎแห่งกรรมในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ นั้น ทำให้ผู้ศึกษาต้องค้นคว้าหลักคำสอนของพุทธทาสภิกขุอย่างละเอียด เพื่อค้นหาคำตอบเกี่ยวกับเรื่องกฎแห่งกรรม อันเป็นเรื่องสำคัญยิ่งเรื่องหนึ่งในพระพุทธศาสนา การมีความเข้าใจกฎแห่งกรรมจะทำให้มนุษย์ได้แนวทางแก้ปัญหาชีวิต ทำให้มีความพยายาม ความสามารถของตนเองไม่เกิดความน้อยใจในชะตาชีวิตของตน ทั้งยังไม่อิจฉาในความความสำเร็จของบุคคลอื่น เพราะความเข้าใจกฎแห่งกรรมได้บอกแจ้งเกี่ยวกับความสุข ความทุกข์ ความเจริญ และความเสื่อมของชีวิตที่เกิดขึ้นกับมนุษย์นั้น มันเป็นผลแห่งการกระทำของตนเอง การเข้าใจกฎแห่งกรรม ทำให้มนุษย์มีความอดทน มีความเพียรพยายามสร้างคุณงามความดี อย่างไม่ท้อถอย อันเป็นการให้วิถีชีวิตของตนในสังคมโลกก้าวไปอย่างมั่นใจ และไม่หลงระเริง เมื่อตนเองได้รับผลดี เพราะผลมันมาจากเหตุของการกระทำที่ตนเองได้สะสมเอาไว้ กฎแห่งกรรมช่วยให้มนุษย์กล้าเผชิญชีวิต อย่างองอาจ และเด็ดเดี่ยว สามารถมองเห็นแง่ดีในสถานการณ์อันเลวร้าย หรือที่มนุษย์ชอบเรียกกันว่าโชคร้าย ซึ่งแท้จริงมันเป็นการใช้หนี้กรรมอย่างหนึ่ง เปรียบเหมือนมนุษย์เรา บรรทุกสิ่งของลงไปในเรื่อง แล้วพายุไปยังปากฝั่งโน้น เมื่อถึงฝั่งแล้วนำสิ่งของลงจากเรือ เมื่อกลับก็เบาสบายเพราะสิ่งของลงจากเรือหมดแล้ว การใช้หนี้กรรมมันก็เบาสบายเหมือนอย่างนั้น กฎแห่งกรรมจะเป็นไปไม่ได้ ถ้าไม่มีการเกิดใหม่ หรือที่เรียกว่าเวียนว่ายตายเกิด ที่ว่าสังสารวัฏ มันเป็นการเวียนว่ายตายเกิดของผู้กระทำกรรม ดังปัญหาความชั่วบางคนกระทำแต่ความชั่ว แต่ชีวิตเขาก็มีความสุขสบาย ความดีบางคนบำเพ็ญเพียรทำความดีอยู่ตลอดเวลา แต่วิถีชีวิตไม่ได้ลิ้มรสความสุขเอาเสียเลย ปัญหานี้จะยังเป็นปัญหาอยู่ตลอดไป ถ้าไม่มีกฎแห่งกรรม และการเวียนว่ายตายเกิดเข้ามาช่วยอธิบายให้เข้าใจชัดแจ้ง ในช่วงชีวิตหนึ่งของชีวิตเรามันสั้นเกินไป เวลาที่สั้นอย่างนี้มันไม่เพียงพอที่จะไปพิสูจน์กฎแห่งกรรมในอดีตของมนุษย์ได้ด้วย โลกนี้คือโรงละครโรงใหญ่ ชีวิตมนุษย์ก็เป็นตัวละครที่โผล่เล่นไปด้วยลีลาอันมากมาย โดยมีกฎแห่งกรรมเป็นผู้กำกับการแสดงบนเวที ชีวิตนี้คือละครบทบาทบางตอนสลับซับซ้อนเหลือเกิน บางบทร้องไห้ บางบทหัวเราะ เหมือนคนบ้าไม่มีผิด ในบางตอนหลอกหลอนกันเหมือนผียิ่งกว่าผีเสียอีก ด้วยประการฉะนี้การศึกษาให้เข้าใจในเรื่องกฎแห่งกรรม จึงเป็นกุญแจสำคัญที่จะไขเปิดประตูไปสู่วิถีชีวิตที่สะอาด สว่าง สงบ ตามแนวทางพุทธธรรม ซึ่งสามารถพัฒนาชีวิตสำหรับผู้ที่มีความเชื่อในหลักคำสอนของพระพุทธเจ้า โดยมีปัญญากำกับ จึงถือได้ว่าเป็นผู้มีดวงตาไม่ได้บอด เพราะการมีศรัทธาแห่งไร้ปัญญากำกับนั้นจะเป็นศรัทธาที่มีบอดได้ง่าย โดยมีความเชื่ออย่างงมงายในสิ่งที่ไร้สาระ การมีศรัทธาโดยมีปัญญากำกับ เปรียบเหมือนคนตาดี สามารถมองเห็นกระบวนการแห่งกรรมที่มีการเวียนว่ายตายเกิดทำให้มนุษย์หายงมงายต่อการเจริญขึ้นหรือเสื่อมลงของชีวิต กฎแห่งกรรมช่วยผ่อนคลาย สภาพจิตใจ

ที่เกิดความยุ่งยากสับสน ทำให้เกิดความแจ่มแจ้งและตัดสิ้นใจเริ่มความเป็นไปของชีวิตตามให้ดำเนินไปตามทางที่ถูกต้องเหมาะสม อันจะทำให้ชีวิตนี้ไม่มีปัญหา สำหรับกฎแห่งกรรมในพระไตรปิฎกเป็นกฎธรรมชาติที่สำคัญยิ่งต่อภาวะของมนุษย์ การเชื่อในกฎแห่งกรรมทำให้มนุษย์กระทำความงามความดีซึ่งถือว่าเป็นสิ่งที่ประเสริฐยิ่ง เพราะก่อให้เกิดคุณค่าต่อความเป็นมนุษย์ ต่อทุกคนเมื่อมั่นใจในกฎแห่งกรรมนั้นแล้ว ทุกคนพยายามทำแต่ความดีโดยได้รับผลดีตอบแทน มนุษย์ในโลกก็จะมีสันติสุขอย่างแน่นอน

ในแง่พรหมจรรย์ คือการประพฤติหรือการครองชีวิตที่ประเสริฐ ตามแนวทางศีลสมาธิ ปัญญา เพื่อทำให้สิ้นกรรม ด้วยมัชฌิมาปฏิปทาอันเป็นทางสายกลางตามหลักพุทธธรรม เมื่อศึกษาตามเหตุตามผล เราสามารถเปรียบเทียบหลักอภิปัจจัยตามในแง่วิทยาศาสตร์ และปรัชญาสมุปบาทในแง่ของศาสนาที่สัมพันธ์กับกฎแห่งกรรมได้ดังนี้ ตามหลักวิทยาศาสตร์กล่าวถึงสิ่งทั้งปวงมีเหตุมีปัจจัยไม่มีสิ่งใดเกิดขึ้นลอยๆ ทุกสิ่งเป็นไปตามอำนาจแห่งเหตุและปัจจัย ถ้าสิ่งทั้งหลายจะดับต้องดับเหตุดับปัจจัยได้แล้วก็คือการดับผลของสิ่งนั้นด้วยการลงมือกระทำอย่างถูกต้องตามกฎเกณฑ์ ตามเหตุแห่งปัจจัยนั้นๆ เป็นการมองอริยสังข์หรือความจริง 4 ประการ ในแง่ของวิทยาศาสตร์ สำหรับแง่ของศาสนาเมื่อพิจารณาตามอริยสังข์เริ่มจากทุกข์อันหมายถึงกฎแห่งกรรมที่หมุนไปเป็นวงจรของกิเลสเป็นเหตุให้เกิดกรรม เมื่อทำกรรมแล้วก่อให้เกิดวิบาก ซึ่งมีผลสืบต่อไปยังกิเลส ก่อให้เกิดการทำกรรม เป็นวงจรแห่งความทุกข์อย่างนี้ เมื่อศึกษาสมุทัยคือเหตุแห่งทุกข์ เมื่อสร้างความทุกข์ก็ต้องได้ความทุกข์ เมื่อปลุกต้นมะม่วงก็ต้องได้รับผลมะม่วง การมองด้านนิโรธซึ่งจะเข้าใจความทุกข์ดับนั้นเป็นเพราะกิเลสทั้งหลายดับหมดสิ้นแล้วและการพ้นไปจากความทุกข์หรือพ้นจากวิภวัญจะอันเป็นวงกลมของกิเลสกรรมวิบากดังกล่าว สำหรับมรรคอันเป็นทางดับทุกข์ด้วยการรู้แจ้งเห็นจริงในเรื่องปรัชญาสมุปบาทอันเป็นเรื่องสำคัญ ปรัชญาสมุปบาท นั้นเป็นเรื่องสำคัญ เป็นหัวใจของพุทธศาสนา เป็นเรื่องจำเป็นต้องรู้ และไม่ยากจนเหลือวิสัยที่จะศึกษาให้เข้าใจได้ การมองวัฏจักรแห่งการกระทำกรรมและการสิ้นกรรมตามทัศนะของพุทธศาสนิกชนนั้น ทำให้เห็นจุดเกิดแห่งกรรมคือกิเลส เป็นเหตุกระทำกรรมก่อให้เกิดความทุกข์ เพราะพื้นฐานทางจิตใจมีรากของจิตใจเศร้าหมอง เพราะมีความโลภ มีความโกรธ มีความหลง เมื่อตัดสิ้นใจกระทำลงไปจึงเป็นความชั่ว เป็นบาปกรรม อันจะส่งผลต่อเนื่องให้เกิดการกระทำสุดโต่งไปในทางที่ไม่ดี ก่อให้เกิดปัญหาสร้างความทุกข์ความเดือดร้อนทั้งต่อตนเองและสังคมส่วนรวม สำหรับเหตุแห่งความสุขเกิดมาจากรากของจิตใจที่ดี ที่ไม่มีความโลภ ความโกรธ ความหลง เมื่อตั้งใจกระทำจึงก่อให้เกิดเป็นความดี ไม่ว่าจะเป็นทางกาย ทางวาจา หรือความคิด ส่งผลดำเนินชีวิตตามทางสายกลาง อันเป็นพรหมจรรย์ที่จะไปสู่การดับทุกข์ ทำให้ตนเองและผู้อื่นมีสันติสุข เพราะเดินตามมรรคมีองค์ 8 ซึ่งมีสัมมาทิฐิ ความเห็นชอบเป็นจุดสำคัญที่สุดถือว่าเป็นรุ่งอรุณแห่งมรรค

ทั้งหลาย การดำเนินตามมรรคมืดองค์ 8 จะทำให้ตัดดวงจรของกิเลส กรรม วิบาก โดยละจากความยึดมั่น ถือมั่น ทั้งการทำความดีและการทำความชั่ว ทำให้จิตใจเข้าสู่ความว่างอย่างยิ่ง เมื่อตัดกรรมได้ก็เป็นการสิ้นกรรมหรืออยู่เหนือกรรม ตามทัศนะของพุทธทาสภิกขุดังกล่าว

บทสรุป

การศึกษาภพแห่งกรรมในพุทธธรรมทำให้ทราบความหมายเรื่องภพแห่งกรรม พุทธศาสนาสอนว่าการกระทำที่ออกมาจากเจตนาเดิม ซึ่งมีอยู่ในจิตใจเป็นกรรมของมนุษย์ ตราบใดที่มีเจตนาในการกระทำกรรม วิถีชีวิตก็จะตกอยู่ภายใต้แห่งกรรม กิเลสตัณหาทำให้จิตใจของมนุษย์เศร้าหมอง เมื่อมารับอารมณ์ใหม่ก็สนับสนุนการกระทำกรรม และเกิดกิเลสขึ้นใหม่เป็นการสะสมและเก็บผลของการกระทำตลอดไป ดังนั้นการกระทำกรรมจะมากหรือน้อยก็ต้องมีผลที่รับเท่าเทียมกัน เพราะจะไม่สูญหายไปไหนก็จะติดตามตัวเราไปเหมือนเงาตามตัวไปอย่างนั้น เมื่อมันได้โอกาสก็จะส่งผลทันที หรือจะเป็นอโหสิกรรมก็ได้แล้วแต่เหตุผล พระพุทธเจ้าจำแนกไว้เป็น 3 ทาง คือกายกรรม เป็นภพแห่งกรรมที่เกิดจากการกระทำทางกาย วจีกรรม เป็นภพแห่งกรรมที่เกิดจากการกระทำทางคำพูด และมโนกรรมเป็นภพแห่งกรรมที่เกิดจากการกระทำทางความคิด แต่พระพุทธเจ้าเน้นเจตนาอันแหละคือกรรม แสดงถึงการให้ความสำคัญในเรื่องมโนกรรม เมื่อเป็นผลที่รุนแรงที่สุดกว่าภพแห่งกรรมทั้งสอง คือ วจีกรรมกับกายกรรม

สำหรับภพแห่งกรรมในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ ได้กล่าวถึงภพแห่งกรรม เป็นภพธรรมชาตินี้มีเหตุมีผลความหลักวิทยาศาสตร์ เพราะธรรมทั้งหลายเป็นสิ่งที่น่าสนใจยิ่ง การปรากฏของสิ่งทั้งปวงไม่ว่าจะเป็นโลก ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์เป็นต้น ส่วนเกิดขึ้นตั้งอยู่และดับไป ด้วยอำนาจของกฎไตรลักษณ์ เป็นสิ่งที่ตั้งอยู่ตลอดกาล พระพุทธเจ้าจะเกิดหรือไม่ก็ตาม ความเป็นธรรมทาสก็ตั้งอยู่อย่างนี้ ดังนั้นการศึกษาเรื่องตัวตนให้เข้าใจนั้นจะเป็นจุดเริ่มต้นของความเข้าใจกระบวนการธรรมชาติ ซึ่งสามารถแยกเป็นวัตถุและจิตใจ การมีชีวิตแทนวัตถุนี้มนุษย์ก็ไม่ได้แตกต่างไปจากสัตว์เลย สิ่งที่จะก่อให้เกิดความแตกต่างก็คือ ภพแห่งกรรม ซึ่งมนุษย์ได้กระทำขึ้น แต่ภพแห่งกรรมในทางวิทยาศาสตร์ไม่เกี่ยวข้องกับผู้กระทำในส่วนภพแห่งกรรมทางศีลธรรมคือสิ่งที่บัญญัติขึ้นเกี่ยวกับความดีความชั่ว และเกิดผลดีผลชั่ว ซึ่งต้องมีคนไปรองรับนั่นเอง แต่อย่างไรก็ตาม เรื่องภพแห่งกรรม และการหมุนเวียนของกรรม ตามทัศนะพุทธทาสภิกขุ ท่านพยายามอธิบายให้เห็นการเกิดแห่งกรรม และความเป็นวงกลมแห่งการท่องเที่ยวหรือเวียนว่ายไปของสัตว์ทั้งหลาย เหมือนคนบรรทุกสินค้าเต็มลำเรือ แล้วแล่นไปในทะเล เป็นแรมเดือนกว่าจะถึงประเทศหนึ่ง ๆ แล้วทำการค้าขาย เมื่อใดกำไรดี ขายหมดแล้วซื้อใหม่ แล้วก็ขายใหม่ต่อไปเรื่อย ๆ บางครั้งค้าขายขาดทุนก็แก้ตัวกระทำใหม่ มันววนเวียนเป็นวงกลมท่องเที่ยวไป นั่นเป็นอุปมา เพื่อ

ให้ผู้ศึกษาเข้าใจเรื่อง วิทยาศาสตร์ ซึ่งลักษณะของวิทยาศาสตร์นี้มีเสน่ห์เป็นอย่างยิ่งที่จะทำให้สัตว์ทั้งหลายหลงเสน่ห์ทำให้ชีวิตหมุนเวียนไปในความทุกข์อย่างสมัครใจ ชีวิตที่หมุนไปเป็นวงกลม นั้นมันเป็นวง วง เป็นห่วง ห่วง วันหนึ่งไม่รู้ก็ร้อยวง ซึ่งแล้วแต่กิเลสความเป็นเจ้าเรือน เป็นตัวผลักดันให้ชีวิตหมุนไป เพราะเกิดการอยากทำ เพราะเมื่อทำแล้วก็ได้รับผล แล้วก็เกิดความอยากใหม่ ให้เป็นกำลังหมุนไปด้วยอำนาจของกิเลส จึงเป็นเหตุให้ทำกรรม และเกิดผลขึ้นเป็นรางวัลหล่อเลี้ยงจิตใจของสัตว์ทั้งหลายตลอดไป สำหรับ การตัดวงจรแห่งกรรมท่านพุทธทาสภิกขุเสนอแนะให้ตัดที่ผัสสะตามหลักพุทธธรรมนั่นเอง

อย่างไรก็ตาม ท่านพุทธทาสภิกขุได้กล่าวถึงการแบ่งกฎแห่งกรรมในระดับโลกีย์ะ ซึ่งเป็นกฎแห่งกรรมในแง่ของศีลธรรม โดยได้อธิบายการกระทำดี ได้ดี เกิดความสำเร็จขณะที่กระทำในส่วนของกรรมอีกชั้นหนึ่งคือ โลกุตตระ เป็นเรื่องของการประพฤติปฏิบัติที่จะทำให้มนุษย์มีอำนาจอยู่นอกเหนือกฎแห่งกรรมหรืออยู่นอกเหนือผลแห่งกรรมที่เราเรียกว่าเป็นกรรมเหนือกรรม เพราะเป็นกรรมที่ไม่มีดีไม่มีชั่ว หรือเป็นกรรมที่ไม่ดำไม่ขาว ซึ่งถือว่าเป็นการสิ้นสุดแห่งการกระทำกรรมทั้งหลาย

สำหรับการที่จะทำกรรมให้หมดสิ้นไปได้ นั้น พุทธทาสภิกขุได้เสนอให้มนุษย์ดำเนินเป็นไปในทางสายกลาง ซึ่งไม่เียงไปทางกามและไม่เสียเวลาที่จะไปสู้รบกันกับกาม แต่ให้เลิกไปดำเนินในทางสายกลาง ซึ่งเป็นเส้นทางแห่งปัญญาเมืองค์ 8 ดังนี้

1. ความเห็นอันถูกต้อง	}	ปัญญา
2. ความดำริอันถูกต้อง		
3. การพูดจาที่ถูกต้อง	}	ศีล
4. การทำางานที่ถูกต้อง		
5. การดำรงชีวิตในภาวะลักษณะที่ถูกต้อง		
6. การพากเพียรพยายามอยู่แต่ในทางที่ถูกต้อง	}	สมาธิ
7. การมีความรำลึก ประจำจิตใจที่ถูกต้อง		
8. การมีจิตใจดำรงมั่นอย่างแน่วแน่ในลักษณะที่ถูกต้อง		

องค์ 8 ของมรรค จัดเข้าในหลักไตรสิกขา 3 คือ ข้อ 3-4-5 เป็นศีล ข้อ 6-7-8 เป็นสมาธิ และข้อ 1-2 เป็นปัญญา ดังกล่าว

ทางสายกลางดังกล่าวนี้เป็นทางสายเอกที่ผู้ใดนำมาประพฤติปฏิบัติแล้วถือว่าเป็นการเจริญรอยตามพระพุทธเจ้า อันจะส่งผลให้วิถีชีวิตมีความสุขสงบเป็นอันเป็นจุดหมายชีวิตสูงสุดในทางหลักพุทธธรรม คือการเข้าถึงนิพาน คือการเข้าถึงนิพานที่นี้ แม้เรื่องกฎแห่งกรรมก็เป็นเรื่องที่นี่และเดี๋ยวนี้นั่นเอง

อภิปรายผล

ท่านพุทธทาสภิกขุได้อธิบายกฎแห่งกรรม ซึ่งเป็นหลักสำคัญของพุทธศาสนา เพื่อก่อให้เกิดประโยชน์ต่อคนรุ่นหลังได้เข้าใจง่ายขึ้น ผลงานต่าง ๆ เกี่ยวกับกฎแห่งกรรม ล้วนแต่เป็นการอธิบายและตีความตามความคิดของพระพุทธเจ้า ซึ่งตรัสเรื่องกฎแห่งกรรมไว้ในที่ต่าง ๆ ถึงแม้ว่าพุทธทาสภิกขุจะประกาศตนเองว่าท่านเป็นทาสของพระพุทธเจ้า แต่เนื่องจากท่านนำเอากฎแห่งกรรมมาอธิบายสั่งสอนให้ประชาชนทั้งหลายได้รับฟังแบบตีความดังนั้นการบรรยายเกี่ยวกับเรื่องกฎแห่งกรรมของท่าน อาจจะไม่ตรงกับเจตนารมณ์ของพระพุทธเจ้าก็ได้ เพราะคนละยุคสมัยกันในการอธิบาย เช่น กระบวนการที่สัตว์ทั้งหลายกระทำความกรรมท่องเที่ยวไปในวัฏฏะสงสาร โดยท่านพุทธทาสภิกขุอธิบายเปรียบเทียบเหมือนพ่อค้านำสินค้าขึ้นเรือไปค้าขายทางทะเล และกล่าวถึงวงกลมที่เกิดขึ้นในจิตใจของมนุษย์วันหนึ่งไม่รู้กี่ร้อยวง ทำให้ผู้ศึกษาเห็นภาพวงจรของกิเลสกรรมวิบาก และเห็นช่องทางตัดช่องว่าง ทางตัดช่องว่างของวงกลม 3 ช่อง ในกิเลสกรรม - กรรม - วิบาก วิบาก - กิเลส ตามลำดับ โดยใช้ผัสสะมาตัด จะตัดที่ช่องไหนขึ้นอยู่กัبدวงจิตที่ยึดมั่นถือมั่น ของผู้กระทำความกรรม แต่ด้วยท่านพุทธทาสภิกขุเป็นพระสงฆ์ที่มีภูมิรู้ในหลักพุทธธรรม ถึงต้องมีคำกล่าวว่าท่านเป็นนาคราชะฐนของพุทธศาสนาเถรวาท ด้วยความที่ท่านมีภูมิปัญญาแห่งธรรมหรือเป็นปราชญ์ทางพุทธศาสนาอย่างนี้ ทำให้คำบรรยายของท่านเป็นที่สนใจของชาวโลก จึงถือได้ว่าท่านพุทธทาสภิกขุเป็นผู้แจกวงตาแห่งปัญญาเพราะทำให้ผู้คนหันมาสนใจคำสอนของพุทธศาสนา ด้วยความมีศรัทธาและมีปัญญาไตร่ตรองพิจารณาตามเหตุตามผล เราในฐานะผู้ศึกษาในเรื่องกฎแห่งกรรมในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ นั้น เราควรพิจารณาด้วยสติปัญญาอย่างรอบคอบกับคำบรรยายอบรมสั่งสอนของท่านด้วย เพราะเราไม่ควรเชื่อก่อนจนกว่าจะได้ศึกษาคำบรรยายของท่านพุทธทาสภิกขุ และเปรียบเทียบพิจารณาหลักพุทธธรรมที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสสอนไว้ อย่างไรก็ตามการตีความของพุทธทาสภิกขุในเรื่องกฎแห่งกรรมคงเป็นไปด้วยความบริสุทธิ์ใจ แต่ด้วยการใช้ภาษาธรรมมาอธิบายในภาษาคนได้ง่ายเข้า จึงเป็นจุดเด่นของการตีความในกฎแห่งกรรม และท่านพุทธทาสภิกขุได้เสริมด้วยคำพูดที่จะเป็นจุดสะกิดใจ ภาษาที่ถูกต้องถูกใจเหมาะกับผู้ฟังเหมือนกับเป็นการกระตุ้นเตือนให้ตื่นจากการหลับไหลไปในสิ่งที่ไร้แก่นสารของชีวิต เหมือนกับความบันเทิงอนางอย่างนั้น การวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยถือว่าได้รับความรู้ใหม่จากการตีความหลักพุทธธรรมในมุมมองใหม่ถึงถือว่า การตีความกฎแห่งกรรมของท่านพุทธทาสภิกขุเป็นผลงานที่ไม่ซ้ำแบบกับใคร ๆ ซึ่งเมื่อดูตามกฎแห่งกรรมที่บันทึกไว้ในพระไตรปิฎก ผู้ศึกษาพิจารณาแล้วก็เกิดความรู้สึกเหมือนกันกับที่ท่านพุทธทาสภิกขุได้อธิบายหรือตีความไว้ก่อนแล้ว อันเป็นแบบอย่างที่ดีทันยุคทันกับเหตุการณ์ปัจจุบัน ไม่ต้องรอให้กฎแห่งกรรมปรากฏผลในชาติหน้าหรือชาติต่อ ๆ ไป อย่างเช่นที่ประชาชนชาวพุทธส่วนใหญ่มีความเชื่ออยู่ก่อนแล้ว ดังนั้น การวิจัยครั้งนี้จึงเป็น

หลักเกณฑ์การตัดสินใจของผู้ศึกษา ที่ต้องการตีความและอธิบายตามอย่างท่านพุทธทาสภิกขุ เพื่อใช้ในการดำรงชีวิตของตนเองและใช้เป็นกุศโลบาย ในการถ่ายทอด เผยแพร่ให้กับผู้อยู่ใกล้ชิด และผู้อื่นถ้าหากมีโอกาส จะได้ทำให้ผู้ที่ได้รับการถ่ายทอดมีโอกาสที่จะปฏิบัติตนให้เป็นแบบอย่างที่ดีในอนาคต เพื่อความสงบสุขของตัวเองและสังคมสืบต่อไป

ข้อเสนอแนะ

ปัญหา การอธิบายหลักพุทธธรรมเพื่อให้มนุษย์เลื่อมใส ศรัทธา จนกระทั่งเกิดความเข้าใจและปฏิบัติตามนั้น เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นมา ดำรงอยู่หลายยุคหลายสมัย เป็นระยะเวลาอันยาวนานหลายพันปีมาแล้ว เมื่อเวลาเนิ่นนานไป สังคม ประเพณีและวัฒนธรรมเปลี่ยนแปลงไป ซึ่งเป็นไปตามหลักธรรมชาติ คำสอนต่างๆ ที่มีอยู่ย่อมเกิดผลกระทบไปบ้างไม่ว่าจะเป็นทางตรงหรือทางอ้อม ความเข้าใจในหลักพุทธธรรม และเมื่อนำมาปฏิบัติในชีวิตประจำวันก็ต้องเปลี่ยนแปลงไปบ้างเป็นธรรมดา ที่เรามักจะได้ยินคำว่า “สังคมเสื่อม ธรรมะเสื่อม” จากการที่สังคมเสื่อมเป็นต้นเหตุให้ธรรมะเสื่อม เช่น มีการแก่งแย่งกันประกอบอาชีพ ชิงดี ชิงเด่น ต้องการเอาชนะฝ่ายตรงข้าม จะเห็นได้จากแม้ในพุทธศาสนาเอง ยังแบ่งแยกเป็นนิกายต่าง ๆ ล้วนแต่ตีความหลักธรรมเหล่านั้นให้แตกต่างกันไป ดังนั้น การจะเข้าใจหลักพุทธธรรมใด ๆ ให้ได้ดีนั้น ผู้ศึกษาจำเป็นต้องศึกษาจากหลักฐานในพระไตรปิฎกก่อน แล้วนำเรื่องเดียวกันนี้ ซึ่งมีผู้อธิบาย ตีความ ขยายความ มาก่อนแล้วตามแต่ยุคสมัยของท่านเหล่านั้น นำมาเป็นหลักในการเปรียบเทียบ พิจารณา วิเคราะห์ความเหมือนความต่าง ตั้งข้อสังเกต และนำมาสรุปข้อเท็จจริงให้เป็นปัจจุบัน สิ่งที่คุณศึกษาค้นพบคือ “ผลของกรรมไม่ต้องรอผลถึงชาติหน้าหรือชาติต่อไป” อีกแล้ว ชาตินี้ เดียวนี้ ผลของกรรมจะให้ผลไม่ต้องรอให้ตายก่อน” ตามหลัก “กฎแห่งกรรมในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ” อย่างแน่นอน

สำหรับปัญหาที่ผู้วิจัยเห็นว่าน่าจะนำมาค้นคว้าวิจัยอีกด้านหนึ่งต่อไป ได้แก่ ทัศนะเรื่องชีวิตหลังจากความตายในพระพุทธานุศาสนนาเปรียบเทียบกับศาสนาอื่น และ การศึกษาจริยศาสตร์ในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ ข้อเสนอแนะดังกล่าวเป็นเพียงแนวทางเลือกอย่างหนึ่งที่ สามารถจะทำการค้นคว้าวิจัยต่อไปได้